

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ НА СОЦІАЛЬНІ РЕСУРСИ КРАЇНИ

INFLUENCE OF SOCIAL RISKS ON THE COUNTRY'S SOCIAL RESOURCES

УДК 351.84

Хандій О.О.

доцент, к.е.н.,
доцент кафедри економіки
і підприємництва
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Зеленька В.В.
магістрант
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля
Федоренко С.О.
магістрант,
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

У статті розглянуто підходи до визначення поняття «соціальні ризики». Проаналізовано соціальні ризики у соціально-економічній сфері з використанням системи показників за останні дев'ять років. Дано характеристику впливу професійних ризиків на професійне здоров'я в Україні. Зроблено висновки про вплив державно-політичних, техногенних, екологічних ризиків на соціальні ресурси країни. Акцентовано увагу на загрозі подальшого зростання соціальних ризиків і наближенні до ситуації постійного кадрового голоду.

Ключові слова: соціальні ризики, криза, соціальний захист, соціальні ресурси, соціально-економічна сфера.

В статье рассмотрены подходы к определению понятия «социальные риски». Проанализированы социальные риски в социально-экономической сфере с использованием системы показателей за последние девять лет. Дана характеристика влия-

нию профессиональных рисков на профессиональное здоровье в Украине. Сделаны выводы о влиянии государственно-политических, техногенных, экологических рисков на социальные ресурсы страны.

Ключевые слова: социальные риски, кризис, социальная защита, социальные ресурсы, социально-экономическая сфера.

In the article, approaches to the definition of the concept of social risks were considered. Social risks were analysed in the socio-economic area using the system of indicators for the last nine years. The characteristic was given to the impact of occupational risks on occupational health in Ukraine. Conclusions were made about the impact of state-political, technogenic, environmental risks on the country's social resources. An attention was accentuated by the approach of further growth of social risks to the situation of permanent staff hunger.

Key words: social risks, crisis, social protection, social resources, socio-economic sphere.

Постановка проблеми. Соціальні ресурси визначають можливості та рівень соціально-економічного розвитку громади, регіону, країни у цілому. Створення необхідних умов, передусім безпечних, для формування, розподілу та використання соціальних ресурсів держави є головною метою соціальної політики. Серед завдань соціальної політики є реформування системи соціального захисту, вдосконалення системи соціального страхування і соціально-трудова відносин, реформування ринку праці та зайнятості, які потребують чіткого визначення та розуміння соціальних ризиків для урахування на законодавчому рівні всіх об'єктів та суб'єктів соціального страхування, розроблення стратегій та програм, спрямованих на забезпечення гідних, безпечних умов життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціальні ризики є постійним предметом вивчення дослідників проблематики соціального захисту, соціального забезпечення та соціальної безпеки переважно в аспекті правових питань. Згідно зі ст. 46 Конституції України «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1], під соціальним ризиком слід розуміти ймовірність настання подій, які впливають на виникнення потреби у соціальному захисті. Дослідженням соціальних ризиків у цьому контексті в різні роки займалися такі науковці, як В.С. Андреев, М.А. Вігдорчик, В.М. Догадов, О.Є. Мачульська, В.Д. Роїк, М.О. Семашко та ін. У більшості їхніх

робіт відбувається підміна понять «соціальний ризик» та «страховий ризик» або «розгляд соціального страхового ризику».

З іншого боку, соціальний ризик – сукупність чинників та обставин, які несуть загрозу безпечній, нормальній життєдіяльності та призводять до погіршення якості й кількості соціальних ресурсів і ефективності їх використання. У цій трактовці це ймовірність ситуацій, обставин, у яких виникає потреба в соціальному захисті (соціальних виплатах та наданні соціальних послуг) та які породжують соціальну небезпеку і негативно впливають на стан життєдіяльності населення.

Сьогодні не існує остаточного визначення поняття «соціальні ризики». Об'єктивна невизначеність терміна зумовлена суб'єктивністю менталітету соціуму, що має нерівномірний розвиток і поглиблює інтерпретаційну різницю. Більшість українських та російських дослідників виділяє фінансовий аспект з-поміж інших, пояснюючи соціальний ризик як низький рівень матеріальної забезпеченості через утрату працездатності, заробітку, утримання дітей-інвалідів, визначаючи при цьому основний обов'язок держави – здійснення соціальних виплат. Проте аналіз передумови виникнення соціальних ризиків розкриває низку інших, нових загроз, що не визнані державним законодавством. Невизнання загрози чи небезпеки соціальним ресурсам соціальним ризиком на законодавчому рівні позбавляє можливості своєчасної підтримки та захисту і створення гідних умов життя для людей з інвалідністю, молоді, сімей із дітьми, літніх людей, безробітних, усіх тих, хто потребує допомоги суспільства, та призводить до зниження рівня життя, відтоку за кордон

молоді та висококваліфікованих фахівців, зростання рівня безробіття, погіршення криміногенної ситуації, деградації нації, старіння нації, втрати соціального капіталу і вкладених у людський капітал інвестицій.

Соціальні ризики, визнані на законодавчому рівні, слугують індикатором суспільного розвитку, оцінка якого відображає рівень небезпеки для людини, соціуму і середовища та є втіленням принципів соціальної справедливості в суспільстві.

На сучасному етапі Україна потребує суттєвих кластерних змін у відношенні до соціальних ресурсів, які мають стати головним чинником конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку та прогресивним ресурсом для розвитку майбутнього держави.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз соціальних ризиків як основної характеристики соціальної безпеки та стану соціальних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізаційних змін у різних сферах наукового знання поступово актуалізуються проблеми адаптації суспільства до існування соціальних небезпек. Безпека стає основним поняттям, що характеризує ступінь захищеності суспільства від впливу ризику. У межах даного дослідження пропонується використати класифікацію соціальних ризиків за причинами виникнення, а саме:

– загально-соціальні, які зумовлені біологічною, фізіологічною і соціальною природою людини: хворобою, непрацездатністю, материнством, сімейними витратами, безробіттям, старістю, смертю, вдівством;

– професійні, які зумовлені негативними чинниками виробництва: небезпечними, шкідливими, важкими умовами праці (трудова каліцтво, професійне захворювання);

– державно-політичні, що спричинені воєнними діями, політичними репресіями (громадянам надається статус «інвалід війни», «учасник війни», «ветеран війни», «жертва політичних репресій» та ін.);

– техногенні, що зумовлені техногенними катастрофами чи явищами (громадянам надається статус «учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС», «потерпілий від Чорнобильської катастрофи» та ін.);

– екологічні, які зумовлені екологічними катастрофами чи явищами (громадянам надається статус «постраждалий від стихійного екологічного лиха», «постраждалий від екологічної катастрофи» та ін.) [2, с. 48–50].

Для оцінки соціальних ризиків можуть бути застосовані різноманітні інструменти: теорія ймовірностей, теорія ігор, кореляційно-регресійний аналіз та багато інших, які мають свої переваги та недоліки. Більшість із них потребує створення

бази даних за значний період часу, що є ефективним у природничих та точних науках, але в економіці з часом дані втрачають свою цінність та актуальність, порушуються взаємозв'язки між досліджуваними об'єктами, що ускладнює процес прогнозування. Останнім часом набули популярності якісні методи оцінки, які характеризують відчуття соціальної безпеки та небезпеки населення, захищеність та вплив соціальних ризиків на різні групи населення, у т. ч. соціально вразливі, завдяки соціологічним методам дослідження. Аналіз результатів опитування за декілька періодів дає змогу зробити висновки про ефективність заходів, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки та поточне сприйняття населенням політичної та соціально-економічної ситуації в країні.

У короткостроковому періоді оцінити вплив соціально-економічних програм на зниження соціальних ризиків дають змогу методи економічного аналізу. Оцінка соціальних ризиків включає ретроспективний аналіз показників, які характеризують можливість настання подій та їх негативні наслідки. Важливим етапом аналізу є визначення зазначеної системи показників. У табл. 1 запропоновано показники, які прямо та непрямо характеризують зростання чи зменшення соціальних ризиків першої групи і соціально-економічні показники, які демонструють стан та використання соціальних ресурсів.

У 2010 р. Україна змінила економічний курс, який став націлений на розвиток внутрішнього ринку. Темп зростання ВВП у 2011 р. становив 120,4%, але це не характеризує «оздоровлення» економіки: показник був досягнутий за рахунок його низького рівня в попередньому році. За досліджуваний період середнє значення зростання ВВП становить 16% переважно за рахунок останніх трьох років, які демонструють вплив інфляційних процесів на макроекономічні показники.

Заробітна плата з 2010 р. в середньому мала рівномірну динаміку зростання, лише в 2017 р. здійснивши ривок завдяки значному зростанню мінімальної заробітної плати. З 2011 по 2014 р. заборгованість із виплати заробітної плати щорічно спадала, дійшовши до пікового значення порівняно з попереднім роком: у 2015 р. і далі ситуація тільки погіршується. У 2018 р. станом на 1 січня заборгованість із виплати заробітної плати становила 2 368 млн. грн. Через значне зростання продовольчих цін і зниження рівня життя українці вимушено перейшли на дешеві продукти, що обов'язково позначиться на здоров'ї нації. Рівень безробіття залишається стабільно високим в останні роки, кількість безробітних тільки зростає, а кількість зайнятого населення починаючи з 2013 р. щорічно скорочується.

Для України 2013–2014 рр. стали етапом політичної, соціально-економічної кризи через

Темпи зростання (зниження) соціально-економічних показників*

Показники	2010/2009 рр.	2011/2010 рр.	2012/2011 рр.	2013/2012 рр.	2014/2013 рр.	2015/2014 рр.	2016/2015 рр.	2017/2016 рр.	Середньорічне значення за період**
ВВП	1,183	1,204	1,081	1,043	1,083	1,253	1,200	1,250	1,160
Номінальна середня заробітна плата	1,175	1,183	1,148	1,079	1,060	1,205	1,236	1,371	1,179
Індекси споживчих цін на товари та послуги	1,091	1,046	0,998	1,005	1,249	1,433	1,124	1,137	1,128
Реальна заробітна плата	1,102	1,087	1,144	1,082	0,935	0,798	1,09	1,191	1,046
Заборгованість у виплаті з/п на 1 січня	1,239	0,827	0,802	0,850	0,907	1,753	1,425	0,952	1,053
Чисельність наявного населення	0,999	0,996	0,997	0,998	0,997	0,997	0,996	0,996	0,997
Зайняте населення	0,95	1,007	0,997	1,003	0,936	0,910	0,990	0,993	0,973
Безробітне населення	0,875	0,970	0,957	0,950	1,223	0,896	1,014	1,012	0,982
Кількість пенсіонерів	0,998	1,001	0,961	0,987	0,993	0,939	1,012	0,972	0,983
Захворюваність населення	1,001	0,979	0,962	0,996	0,866	0,997	1,021	0,973	0,973
Смертність	0,988	0,952	0,998	0,999	0,955	0,941	0,981	0,984	0,975
Народжуваність	0,971	1,010	1,036	0,967	0,925	0,884	0,964	0,917	0,958
Середня очікувана тривалість життя при народженні	1,017	1,008	1,002	1,003	1,0	1,0	1,004	1,004	1,005

* Всі статистичні дані, які використано в табл. 1 і табл. 2 та за якими зроблено подальші розрахунки, взято з офіційного сайту Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

** Розраховано як середньогометричне значення.

неспроможність української влади інвестувати в розвиток власного суспільства. ВВП зазнав негативного впливу кількох чинників: тривалої слабкості зовнішнього попиту, масового відтоку капіталу, російської анексії Криму та війни на сході країни. Цей період в економіці країни характеризується надмірно високим рівнем безробіття населення. Так, у Луганській області цей показник досяг критичного значення – 16,6% до економічно активного населення у 2015 р., 16,9% – у 2016 р., 17,6% – у 2017 р., 17,8% – у I кв. 2018 р.

Однотимчасний тривалий вплив багатьох чинників, які належать до соціальних ризиків, призводить до невіправних наслідків зменшення соціальних ресурсів, які буде відчувати країна ще довгі роки. Щорічне зниження надії мешканців Сходу на поліпшення соціально-економічної та політичної ситуації негативно впливає на психічне та фізичне здоров'я населення, депресію, зростання недовіри до влади. Частина сімей відрізана від медичного обслуговування через нестачу коштів. У 2016 р. зросла захворюваність населення й досі залишається на високому рівні. Спалахи епідемії кору, вітрянки, дифтерії у 2018 р. через нестачу вакцин демонструють наслідки кризи в соціальній сфері. Чисельність населення продовжує щорічно скорочуватися в результаті того, що смертність зменшується меншими темпами, ніж народжуваність. Так, у середньому за період 2009–2017 рр. смертність знизилася на 2,5%, а народжуваність – на 4,2%.

Виконуючи вимоги зовнішніх інвесторів, витрати на соціальний захист населення щорічно оптимізуються. Україна провела необхідні реформи в 2017 р. і змогла підвищити довіру партнерів, інвесторів і донорів, а також віддалити дефолт. У всіх регіонах реалізуються програми соціально-економічного розвитку, проте їхній вплив на зниження соціальних ризиків не відчувається, довіра населення знижується, інфляційні процеси залишаються на високому рівні. Збільшення суми пенсійних виплат компенсують два чинники: підвищення пенсійного віку і стабільне скорочення чисельності пенсіонерів. Але, незважаючи на негативну динаміку більшості показників соціально-економічного розвитку, середня очікувана тривалість життя при народженні зростає протягом усього періоду в середньому на 0,5%.

Професійні соціальні ризики пов'язані з ненадлежащими умовами праці, роботою у шкідливих умовах та на небезпечних виробництвах. Наслідки настання небезпечних ситуацій у 2014–2017 рр. подано в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка показників групи професійних ризиків

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015/ 2014 рр.	2016/ 2015 рр.	2017/ 2016 рр.	Середньорічне значення за період*
Травматизм, пов'язаний із виробництвом, осіб	6440	5851	5815	5680	0,909	0,994	0,977	0,959
З них встановлено інвалідність	635	489	398	502	0,770	0,814	1,261	0,925
З них зі смертельним наслідком	886	831	879	780	0,938	1,058	0,887	0,958

* Розраховано як середньогометричне значення.

Таблиця 3

Динаміка показників групи державно-політичних ризиків***

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015/ 2014 рр.	2016/ 2015 рр.	2017/ 2016 рр.	Середньорічне значення за період*
Звернення громадян у МОУ, осіб	33180	45968	54959	50230	1,385	1,196	0,914	1,148
Військовослужбовці, учасники АТО та члени їх сімей, %	7,2	19,8	37,7	51,3	12,6**	17,9**	13,6**	-
члени сімей військовослужбовців, %	42	38,5	43,5	14,7	-3,5**	5**	-28,8**	-
військові пенсіонери, %	20,3	28,9	16,9	30,5	8,6**	-12**	13,6**	-
інші, %	30,5	12,8	2,0	3,5	-17,7**	-10,8**	1,5**	-
Учасники бойових дій, тис. осіб	155,2	130,8	130,3	128,4	0,843	0,996	0,986	0,939
Інваліди війни, тис. осіб	146,5	126,5	122,1	117,9	0,864	0,965	0,965	0,930
Учасники війни, тис. осіб	1009,7	788,1	685,9	565,5	0,781	0,870	0,824	0,824

* Розраховано як середньогометричне значення.

** Розраховано як абсолютне відхилення.

*** Інформація наведена за офіційними даними сайту Міністерства оборони України. URL: <http://www.mil.gov.ua/dostup-do-publichnoi-informaczi/zviti/>.

Станом на грудень 2017 р. 28,4% працівників зайняті на роботах зі шкідливими умовами праці, що на 0,5% менше рівня 2015 р. та на 1,1% менше рівня 2013 р.

Травматизм на виробництві повільними темпами скорочується, що є позитивною тенденцією. Але ступінь зносу основних засобів у промисловості на початок 2017 р. становить 69,4%, що ставить під сумнів збереження тенденції скорочення травматизму на виробництві в подальшому. У публікації [3] акцентується увага на тому, що в результаті високих темпів безповоротного погіршення професійного здоров'я в Україні вже в 2016–2020 рр. потреба в трудових ресурсах у провідних галузях промисловості може бути задоволена лише на 38–44%, що загрожує колапсом кадрового забезпечення виробництва, особливо в таких галузях, як металургійна, хімічна та коксохімічна, вугільна, гірничо-збагачувальна, енергетична промисловість. Необхідні кардинальні зміни в промисловій та інвестиційній політиці країни, пов'язані з досягненням першочергових завдань національної безпеки щодо соціальної безпеки населення.

Під час проведення антитерористичної операції на Донбасі та операції об'єднаних сил наслідки державно-політичних ризиків постійно зростають, і мінімізувати їх можна лише шляхом досягнення миру і припинення військових дій. Найбільша кількість звернень до Міністерства оборони України з боку громадян із соціально-правових питань припала на 2016 р. (табл. 3).

Техногенні ризики зростають із кількістю небезпечних об'єктів, а екологічні ризики постійно виникають у результаті все більшого втручання людини в закони природи та ігнорування необхідності піклування про навколишнє середовище. Так, наприклад, зупинка ПАТ «Севєродонецьке об'єднання «Азот» на тривалий час із наступним запуском створює одночасно й техногенні, й екологічні ризики. всього в Україні функціонує понад 1 810 об'єктів промисловості, на яких зберігається або використовується у виробничій діяльності більше 283 тис. т сильнодіючих отруйних речовин (СДОР), у тому числі 9,8 тис. т хлору, 178,4 тис. т аміаку [4]. Найбільша кількість хімічно небезпечних об'єктів I і II ступенів знаходиться

в Одеській, Донецькій, Запорізькій областях та м. Київ. Складна ситуація на ринку хімічної продукції і зниження доходів, а відповідно, можливостей розвитку і забезпечення стандартів безпеки, застаріле обладнання, старі технології, втрата кваліфікованих кадрів у результаті тривалих простоїв і заборгованості із заробітної плати призводять до зростання небезпечних об'єктів і соціальних техногенних та екологічних ризиків. В інших галузях, таких як вугільна промисловість, електроенергетика, металургія, машинобудування, сільське господарство, кількість аварій та випадків виробничого травматизму залишається занадто високою, і загальна ситуація близька до ситуації у хімічній галузі.

Висновки з проведеного дослідження. Циклічні фінансово-економічні кризи, які супроводжуються зростанням бідності населення, безробіттям та інфляцією, наблизили країну до соціальної кризи. Соціальні ризики за останні роки лише зростають і пов'язані вони не лише із соціальною сферою, а й зі збільшенням державно-політичних ризиків, техногенних та екологічних. Ризики в професійній сфері залишаються стабільно високими, у шкідливих умовах працює майже кожен третій українець. Подальше зростання соціальних ризиків наближає Україну до кадрового голоду. Лише кардинальні зміни в промисловій політиці та стратегічних планах розвитку країни щодо пріоритетності охорони праці та соціальної безпеки у цілому зможуть призупинити щоденне знищення соціальних ресурсів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конституція України / Президент України. Петро Порошенко. Офіційне Інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>.
2. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 615 с.
3. Сучасний стан охорони праці в Україні. URL: <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/novyny/4186-suchasniy-stan-ohoroni-prac-v-ukrayin.html>.
4. Загальна характеристика хімічно небезпечних об'єктів України / І.В. Кочін, П.І. Сидоренко, Т.М. Гут. URL: <https://zounb.zp.ua/node/1229>.

REFERENCES:

1. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 20 September 2018).
2. Bolotina N.B. (2005). Pravo sotsialnoho zakhystu Ukrainy: navch. posib. [The right to social protection of Ukraine]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
3. Kyjivsjka misjka orghanizacija Profspilky pracivnykiv osvity i nauky Ukrainy Osvitjany stolyci (2016). Suchasni stan okhorony pratsi v Ukraini [The current state of labor protection in Ukraine]. Available at: <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/novyny/4186-suchasniy-stan-ohoroni-prac-v-ukrayin.html> (accessed 22 September 2018).
4. Kochin I.V., Sydorenko P.I., Hut T.M. (n.d.). Zahalna kharakterystyka khimichno nebezpechnykh ob'ektiv Ukrainy [General characteristics of chemically dangerous objects of Ukraine]. Available at: <https://zounb.zp.ua/node/1229> (accessed 20 September 2018).

Khandii O.O.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Economics
and Entrepreneurship
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Zelenskaya V.V.

Graduate Student
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Fedorenko S.O.

Graduate Student
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

INFLUENCE OF SOCIAL RISKS ON THE COUNTRY'S SOCIAL RESOURCES

Social resources determine the opportunities and level of socio-economic development of the community, region, and country as a whole. Creating the necessary conditions, first of all safe, for the formation, distribution, and use of the state's social resources is the main objective of social policy. Among the tasks of social policy are the reform of the social protection system, the improvement of the system of social insurance and social and labour relations, the reform of the labour market and employment, which require a clear definition and understanding of social risks, to take into account at the legislative level all objects and subjects of social insurance, development of strategies and programs aimed at ensuring decent and safe living conditions for the population.

In the article, approaches to the definition of the concept of social risks were considered. The combination of factors and circumstances that threaten the safe, normal life and lead to a deterioration in the quality and quantity of social resources and the effectiveness of their use was proposed to be understood as social risks.

Social risks in the socio-economic sphere have been analysed using a system of indicators for the last nine years. Cyclical financial and economic crises, accompanied by an increase in poverty, unemployment, and inflation brought the country closer to the social crisis. Social risks in recent years are only increasing and they are related not only to the social sphere but also with the increase of state-political risks, man-made, and environmental ones.

The risks in the professional sphere remain steadily high; almost every third Ukrainian works in harmful conditions. Traumatism in production is slowly declining, which is a positive trend. But the degree of wear and tear of fixed assets in the industry at the beginning of 2017 is about 70%, which calls into question the preservation of the trend reduction of occupational injuries in the future.

During the anti-terrorist operation in the Donbas and the operations of the united forces, the consequences of state-political risks are constantly increasing and minimizing them only by achieving peace and ending hostilities.

The difficult situation in the chemical, coal, electricity, metallurgy, engineering, agriculture is related to lower incomes, and accordingly, the development and provision of safety standards, outdated equipment, old technology, the loss of skilled personnel as a result of long downtime and arrears wages lead to the growth of dangerous objects and social man-made and environmental risks.

Annual growth of social risks brings Ukraine closer to the shortage of labour resources. Only significant changes in industrial policy and strategic plans for the country's development regarding the priority of labour protection and social security, in general, will be able to suspend the daily destruction of social resources.